

Put do ove knjige

U ovoj knjizi je reč o više tema, od instant zvezda i tehnološkog nadzora, do društvenih mreža i selfija. Njima sam se bavio kao istraživač uključen u nekoliko projekata koje je finansirala Javna agencija za istraživački rad Republike Slovenije: Slovenački identiteti u evropskom i svetskom kontekstu, Etnološka i folkloristička istraživanja kulturnih prostora i praksi, Uporedna analiza konstruisanja i redefinisanja prostornih koncepata u procesima slovenačke integracije u nadnacionalne okvire, Uporedna analiza slovenačke antropologije u evropskom istraživačkom prostoru: prošlost, sadašnjost i budućnost, Junaci i slavne ličnosti u Sloveniji i Srednjoj Evropi, DriveGreen: razvoj aplikacije za podsticanje eko-vožnje na prelazu u niskougljično društvo. Istraživanje o tome kako korišćenje novih tehnologija menja ponašanje i navike ljudi nastavljam u okviru istraživačkog projekta Nevidljivi život otpada: razvoj etnografski zasnovanih rešenja za rešavanje problema otpada u domaćinstvima.

Pojedini delovi knjige nastali su na osnovu ranije objavljenih radova. O tehnologijama koje utiču na način života i mišljenja u panoptičkom društvu pisao sam u časopisu *Etnolog* (Podjed 2011), o društvenim mrežama koje najavljuju kraj prostorne paradigme posvetio sam jedno poglavlje u knjizi *Ustvarjanje prostorov* (Podjed 2010), priloge o instant zvezdama objavio sam u *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* (Podjed 2012), u knjizi *Heroji in slavne osebnosti na Slovenskem* (Podjed 2013) i u časopisu *Traditiones* (Podjed 2016), gde imam jedan prilog o "pažljivoj" vožnji automobila pod nadzorom (Podjed 2014). Predsednikov profil na Instagramu sam analizirao zajedno sa Ajdom Pretnar i naš rad o tome objavljen je u zborniku radova sa konferencije *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika* (Podjed in Pretnar 2018). Jedan moj rad o komadanju tela, u koautorstvu sa Alenkom Bartulović, objavljen je u *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* i na francuskom u časopisu *Ethnologie française* (Bartulović in Podjed 2008; Podjed in Bartulović 2012).

U radu na ovoj knjizi na mene su uticali mnogi autori koje u tekstu pominjem, ali sam na kraju ustanovio da neki nisu pomenuti, a morali bi biti. Među njima je Endrju Kin¹, koji je u knjizi *Digitalna vrto glavica* (*Digital Vertigo*, 2012), između ostalog pi-

¹ U našem prevodu strana lična imena su u fonetski transkribovanom obliku. Njihov originalni oblik dat je u Indeksu imena na kraju knjige. (Prim. Prev.)

sao i o utisku koji je na njega ostavila vitrina u kojoj se čuvaju posmrtni ostaci Džeremija Bentama. Tim povodom je ponudio objašnjenje zašto smo u prisustvu digitalnih pomagala postali usamljeniji, umesto da budemo više povezani sa drugim ljudima. Takođe, među ranije u knjizi nepomenutima a za nju važnim autorima je i Hal Niedzviecki, koji je u knjizi *Dnevnic virenja (The Peep Diaries, 2009)* opisao na koji način su tehnologije koje omogućuju posmatranje i prikazivanje preoblikovale svakodnevni život ljudi u celom svetu i svet pretvorile u golemi *peep show*. Najzad, zadužili su me a ostali u tekstu nepomenuti i Džon Džilijom i Torin Monahan, autori značajnog dela pod naslovom *SuperVizija (SuperVision, 2013)*, gde se na brojnim primerima – od kamera i mobilnih telefona do kreditnih kartica – predstavlja i objašnjava kako savremeni tehnološki nadzor utiče na ponašanje ljudi.

* * *

Zahvaljujem se svima koji su ovaj tekst pročitali pre nego što je on dobio konačan oblik, te su svojim pitanjima i komentarima doprineli njegovom poboljšavanju. To su Nataša Briški, Vuk Ćosić, Jurij Fikfak, Meta Gorup, Vanja Huzjan, Nataša Koražija, Daša Ličen, Jernej Mlekuž, Rajko Muršič, Matej Praprotnik, Aljoša Pužar, Gregor Stamejčič – Grizli, Marcel Štefančič jr., Agata Tomažič i Jelka Zupanič. Urednici knjige, Ingrid Slavec Gradišnik, velika zahvalnost što

je tekst temeljito pročitala te nastojala da ga poboljša i sa jezičke strane. Hvala i Alešu Pogačniku, glavnom uredniku *Založbe ZRC*, koji se pobrinuo da ova knjiga izađe na slovenačkom jeziku. Puno hvala Mariji Mitrović, prevoditeljici srpskog izdanja za njezin izvrstan rad.

Na kraju, iskreno hvala mojim najbližima, onima za koje nastojim da budem vidljiv i koje najradije gledam: Petru, Gregoru i Marku Podjedu te Sari Arko.

Predgovor

"Budi dobar, sve pojedi, pa će te svi voleti!" Dok sam bio mali, tako mi je govorila baka kad mi se nije jelo.¹ Veoma rano roditelji nastoje da deci utuže u glavu da treba da budu dobra, da pojedu sve što im je stavljeno u tanjir, da raspreme svoju sobu, da urade domaći zadatak. Kad deca malo odrastu, roditelji ih uče da poštuju saobraćajne znake, da uvek sačekaju da se na semaforu upali zeleno svetlo za pešake. Školski odgoj podrazumeva mirno sedenje u klupi i pomno učenje. Kad budu zreli ljudi, na poslu moraju biti vredni, na ulazu u zgradu treba uvek da se jave portiru, te da potom vredno rade barem osam sati dnevno. Takva urednost i takva marljivost su – rekli bismo – nacionalne osobine Slovenaca.

¹ Umesto reči "dobar" u originalu stoji: "priden". Za ovu reč ne postoji zadovoljavajući prevod. Sinonimi "dobar", "pristojan", "vredan", "marljiv", nisu baš ekvivalenti. "Priden" je onaj koji se ponaša i radi tako da postane koristan član zajednice i društva; onaj ko nije dovoljno "priden" postaje "malopridnež", dakle nevaljao, čovek koji svesno krši pravila i zakone. (Prim. prev.)

A kako ćemo odgojiti dobre građane? Moramo ih još od malih nogu pratiti, znati šta i kako rade i upozoravati ih da ne načine neki prestup. Na primer, na plaži roditelj prate svaki korak svog deteta, opominjući ga često kako treba da bude dobro i da ni slučajno ne ide do susedne ležaljke, jer je prostor oko nje rezervisan za drugu decu. Dete će biti pohvaljeno, reći će mu da je lepo vaspitano ako šljapka nožicama po plićaku, ali će mu podviknuti da je zločesto čim zakorači u vodu iznad kolena. Dobro je ako pravi potočice uz pomoć lopatice i kofice, a nevaljalo ako baca pesak na osobu koja leži u blizini.

Kad deca odrastu, javlja se problem: budno oko roditelja više ih ne prati na svakom koraku. Da li to znači da sad mogu da živnu, da se ponašaju slobodnije? Pa ne baš. Požele li da jure automobilom, radar će odmah zabeležiti prekoračenje brzine. Ako požele da luduju i napiju se u diskoteci, neko od prijatelja će ih možda snimiti mobilnim telefonom, te snimak postaviti na mrežu, pa će tako svi videti kako se ugledni građanin preobrazio u "pijanu barabu". A ako bi se pobunili protiv autoritarnih političara, okupili se u centar grada, ispisali antirežimske parole, sve će to zabeležiti pametna kamera koja visi na stubu kraj puta i policija će ih lako pronaći.

Izgleda da nam ne ostaje ništa drugo nego da budemo dobri u ovom digitalnom panoptikonu u kojem nas sa svih strana gledaju kamere, snimaju mikrofoni i prate sva moguća tehnološka pomagala, kakvi su pametni telefoni, koje smo navikli da uvek imamo uz se-

be. A biti dobar ("priden", kako kažu Slovenci) u stvari i nije samo slovenačka nacionalna odlika, jer se ta vrsta "dobrote" širi svetom uz pomoć tehnoloških nadzornih sistema, pomoću kojih privatna preduzeća i državne institucije otvaraju vrata i prozore u našu privatnost, lako ustanovljavajući ko je "dobar" a ko nije. Predstavnici nekadašnjih državno-bezbednosnih službi, kao što su na primer Udba, Stazi i Securitatea, verovatno bi se smejali do suza kad bi saznali da su danas ljudi spremni da plate da bi ih pratili instrumenti za prisluškivanje i druge vrste praćenja, to jest telefoni koje oni nose sa sobom u džepu ili u tašni. A uz to, za njih još plaćaju mesečnu pretplatu!

Ako se potpuno predamo tehnološkim čarima digitalnog panoptikona, državne institucije će biti i te kako zadovoljne, pošto će uz pomoć kamera, telefona i drugih instrumenata lako nadzirati svoje građane, kako bi ovi postali što bolji, što poslušniji. Na osnovu sakupljenih podataka institucije će moći da nas ocenjuju – slično kao u savremenoj Kini – te će na osnovu "bodova poslušnosti" moći da nas razvrstaju u niz kategorija, s većim, manjim ili nikakvim privilegijama. Oni sa najviše bodova dobiće kao nagradu letovanje u inostranstvu, a oni koji nisu bili "dobri" ostaće kod kuće. Pobedu će slaviti i novi tip kapitalizma, koji se više i neće zasnivati na materijalnim dobrima koja su stekli, nego na podacima koje su o nama sakupili. Prvi put posle robovlasničkog sistema čovek će postati osnovna sirovina koja će šaći-ći bogataša donositi ogromne dobiti.

Postoji i alternativa koja bi nam omogućila da izbegnemo autokratski odgoj i stvaranje "dobrih" državljana, da ublažimo prevlast kapitalizma zasnovanog na podacima, a da ipak očuvamo prednosti koje nam je donelo digitalno doba. Da bismo to postigli, moramo doneti i u delo sprovesti barem četiri odluke. Pre svega, moramo bolje čuvati svoja "ostrvca privatnosti" (Nipert-Eng 2010) te ne unositi u naše domove nepotrebne "pametne" instrumente. Naime, veliki broj digitalnih mašina koje držimo uz sebe ne znači da smo postigli kvalitetniji način života. Drugo, treba da podstičemo međunarodne inicijative za očuvanje privatnosti. U svetu je sve više masovnih protesta koji upozoravaju na klimatsku krizu. Valja se prisetiti da je u ovome času privatnost ugrožena isto koliko i klima. Treće: treba se setiti hegelovske krilatice koja je bila omiljena u predašnjem režimu, da ostvarimo prelazak "kvantiteta u novi kvalitet", i to pre svega na području društvenih mreža. Imati više "prijatelja", lajkova ili komentara na mreži ne znači, naime, da imamo bolje međuljudske odnose. I četvrto: neophodno je o prednosti i zamkama novih digitalnih tehnologija upoznati roditelje, koji decu snimaju i fotografišu već od rođenja i čak čuvaju ultrazvučne snimke materice, nepromišljeno šireći sve te slike preko mreža, pomažući tako da se stvore "digitalni dvojnici" njihove dece.

Filozof i pravnik Džeremi Bentam, koji je pre gotovo dva i po veka smislio panoptikon, možda ne bi bio oduševljen ovim predlozima, jer oni dovode u

pitanje njegovo uverenju da su građani bolji kad su vidljivi. Međutim, on je bio zaboravio na dve stvari. Prva je da i nadzornike neko mora da nadzire. U demokratiji, pogled ne može biti usmeren samo u jednom smeru, mora biti dvosmeran. Drugo, suština naše marljivosti sastoji se u tome da budemo korisni za sebe i za druge zato što to sami želimo, a ne zato što nas sve vreme posmatraju i nadgledaju. Stoga, postavljanje kamera i drugih tipova "elektronskih očiju", koje nas neprestano prate ne vodi u idiličnu budućnost, nego pre u nezadovoljstvo i pobunu, što nipošto nije želja onih koji su na vlasti.

Ne digitalni totalitarizam nego temeljna digitalna demokratija je još uvek jedan od mogućih scenarija budućnosti; dakle, ne nadzor na svakom koraku, nego ostavljanje mogućnosti da budemo viđeni onoliko koliko sami želimo i onda kada sami izaberemo. To je poruka ove knjige.